

LES ARRELS DE L'ASSAIG AL CRITICISME CARTESIÀ: UN ESTUDI DE LA RELACIÓ ENTRE LES FILOSOFIES DE DESCARTES I LOCKE

JORDI RAMÍREZ ASENSIO

I

La relació entre les obres filosòfiques de Descartes i de Locke ha estat gairebé sempre considerada com de total oposició. L'ensenyança tradicional de la història de la filosofia ha fet d'aquests dos autors els caps de dues tradicions filosòfiques contràries. L'obra de Locke sembla, des d'aquest punt de vista, haver estat escrita amb la intenció primordial de realitzar un atac contra la filosofia cartesiana i molt especialment contra la seva metafísica. Els primers autors que varen mantenir aquesta idea foren els enciclopedistes del segle XVII francès. Així, en el discurs preliminar de l'Enciclopèdia, D'Alembert contraposà aquestes dues figures de manera que quedés ressaltada la significació de l'anglès. Locke és l'home que sap desfer els embolics creats per l'afecció de Descartes a fer discursos sobre el buit conceptual que denoten els termes amb els que comunment es construeix el discurs metafísic.¹

El tòpic historiogràfic ha parlat de la distinció entre filosofia racionalista i filosofia empirista. Sense que aquesta distinció no resulti massa inexacta, no acaba, al nostre entendre, de donar compte de la diferenciació que els il·lustrats varen establir. Parlar de racionalisme i empirisme significa centrar la qüestió, de ma-

1. D'Alembert: *Discours préliminaire de la encyclopedie*, Ginebra, 1777; pp. XV-XVII.

nera gairebé exclusiva, en el tema de la teoria del coneixement, un fet aquest que respon més a la problemàtica dels temps posteriors a Hegel que no a la del temps dels ilustrats, pels quals la teoria del coneixement no era una matèria que presentés cap problema donada la seva adscripció dogmàtica a teories sensualistes. Per nosaltres resulta més esclareidor, encara que en el fons podria ésser només una qüestió de matís, articular la pretesa oposició entre Locke i Descartes com una relació d'oposició entre una visió naturalista i una visió espiritualista.² D'aquesta manera assenyallem el problema que el segle XVIII veié com fonamental dins del camp de la filosofia: la relació entre matèria i pensament.

La qüestió clau era la de si la matèria era capaç de produir pensament, ja que en cas contrari hom semblava abocar-se al dualisme de la «res cogitans» i de la «res extensa», la conciliació de les quals havia estat un gran problema per a una bona part dels filòsofs de les darreries del segle XVII. El text de l'assaig sobre l'enteniment humà fou, després de la seva aparició, llegit exclusivament a la llum d'aquesta problemàtica i aquí es troba un dels principals motius d'un bon nombre de malentesos. El que en qualsevol cas resulta clar és que gairebé a tots els moments en què a l'obra de Locke es fa referència al «cartesianisme», moments en els quals ell normalment afirma no ésser cartesià, deuen ésser interpretats com afirmació del refús lockeà a compartir la solució que l'autor del Discurs del mètode donà al problema de les dues substàncies.³ Dir que hom no era cartesià volia poder dir tan sols que no es creia l'afirmació de què els animals esten mancats d'ànima, el qual en el context de l'època no era poc, però evidentment tampoc dóna peu a afirmar per sí sola una relació de total oposició. Ni la finalitat del discurs de Locke, ni la del de Descartes

2. De fet, parlar de la distinció epistemològica ja pot portar implícit el referir-se a la qüestió ontològica. Es tracta tan sols d'una qüestió d'èmfasi que ens pot ajudar però a centrar el problema. La interrelació de la qüestió ontològica es mostra molt bé en el judici que Hegel, a les seves lliçons sobre *Historia de la Filosofia*, efectua sobre Locke:

«Er bleibt ganz bei der gemeinen Stufe des Bewusstseins stehen, dass Gegenstände ausser uns, führte sie herüber, erhebt die einzelheiten der Wahrnehmung ins Allgemeine. Es ist versuch einer Deduktion der allgemeinen Begriffe; der Weg von Definitionen ist verlassen, mit denen sonst angefangen wird» (*Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie*, vol. III, Werke 20. —Suhrkamp— Frankfurt am Main, 1971).

La interpretació d'Hegel em sembla important perquè recull amb precisió la imatge que el segle XVIII es féu de Locke com a contrapès del predomini de la *res cogitans* que es dóna a la filosofia de Descartes.

3. Works, IV, pp. 48-49.

pot ésser restringida a l'elaboració d'un discurs que faci referència a aquesta qüestió de la relació entre les dues substàncies, que és la que tradicionalment ha posat els fonaments de la seva separació. Un examen de la relació entre Descartes i Locke ha d'estendre's, en conseqüència, més enllà d'aquesta, cap a qüestions que afectin més a la veritable essència d'ambdues filosofies. El nostre propòsit serà mostrar que el nucli fonamental de la filosofia de Locke, la reflexió criticista sobre la nostra fallibilitat, prové i té les seves arrels a l'obra de Descartes. Abans de poder mostrar això, però, caldrà mirar de més a prop tot allò que es refereix a la qüestió de la relació entre matèria i pensament i més, en general, a la filosofia natural. Aquest és un punt en el que com hem dit abans han sovintejat malentesos, que mereixen ésser esclarits. L'examen d'aquestes qüestions ens ha de servir també com a punt de partida de la nostra investigació.

II

«We have the ideas of matter and thinking, but possibly shall never be able to know, whether any material Being thinks or no; it being impossible for us, by the contemplation of our own ideas, without revelation, to discover, whether Omnipotency has not given to some systems of Matter fitly disposed, a power to perceive and think, or else joined and fixed to matter so disposed, a thinking immaterial substance: It being, in respect of our Notions, not much more remote from our Comprehension to conceive, that GOD can, if he pleases, superadd to Matter a Faculty of Thinking, than that he should superadd to it another Substance, with a faculty of Thinking; since we know not wherein Thinking consists, nor to what sort of substances the Almighty has been pleased to give that Power, which cannot be in any created Being, but merely by the good pleasure and Bounty of the Creator. For I see no contradiction in it, that the first eternal thinking Being should, if he pleased, give to certain Systems of created senseless matter, put together as he thinks fit, some degrees of sense, perception and thought: Though, as I think, I have proved, lib. 4.c. 10th. it is no less a contradiction to suppose matter (which is evidently in its own nature void of sense and thought) should be that Eternal first thinking Being» (IV, iii, 6).

El punt on Locke s'atura a estudiar més acuradament el tema de la relació entre les dues substàncies és a l'apartat sisè del capítol dedicat a l'extensió del nostre coneixement. La tesi que Locke

defensa aquí no  s, contra el que ha estat sovint remarcat en moltes publicacions, l'afirmació que la matèria sigui pensant, sinó la impossibilitat que aquesta afirmació, o la seva contrària, la impossibilitat que un cos pensi, puguin at nyer un grau de certesa que permeti qualificar-les com necessàries. El que l'apartat de l'article volia mostrar segons la intenció de Locke s'expressa molt bé amb el t toll que aquest li don : «Our knowledge therefore narrower than our ideas». Les dues hip tesis, la pròpiament cartesiana i la materialista que podria reflectir-se a la filosofia d'un autor com Hobbes, resulten igualment inconcebibles per al nostre enteniment. El text sobre l'extensió del coneixement és, malgrat tot, prou clar: el que no s'hi troba és una negació explícita de la tesi cartesiana. L'única manera d'afirmar aquesta negació f ra afirmant al mateix temps la negació de la seva oposada, la qual cosa, no ajudaria massa, a l'hora d'esclarir quina fou la situació de Locke. D'altra banda, el que sembla que mai no és qüestionat  s la caracterització de les dues substàncies tal i com fou pensada per Descartes;  s a dir, l'anàlisi que permet qualificar les idees de matèria pugui pensar, però ho fa qualificant aquesta possibilitat tenir cap mena de relació. Locke contempla la possibilitat que la matèria pugui pensar però ho fa qualificant aquesta possibilitat d'un miracle,  s a dir, quelcom que es sortiria de les regles normals de comportament de la natura o, almenys, de les regles que el nostre enteniment pot hipotetitzar en funció de les magres dades que té. Es reté, doncs, all  que segurament constitueix el punt central de l'argumentació cartesiana. Si el pensament s'afegeix a la matèria, ho fa d'una manera contingent. Queda clar, doncs, que les dues essències estan absolutament diferenciades. El que es cercaria no és tant un rebuig del cartesianisme, sinó definir i matisar el seu missatge.⁴ L'anàlisi de Locke pel que fa al punt on sembla estar m s frontalment oposat a Descartes no manté cap tesi contrària, sinó que simplement es limita a posar en suspens les afirmacions realitzades pel filòsof francès.

Les desavinences entre Descartes i Locke s'han de buscar en altres llocs. Al nostre parer, la temàtica en que m s diferenciada es mostren ambdues filosofies  s pel que fa referència a la diferent

4. La nostra anàlisi en aquest punt cal remetre-la en gran manera a l'anàlisi que Jolley efectu  al seu llibre: (JOLLEY, N., *Leibniz and Locke: a study of the new essays of the Human Understanding*, Oxford, Clarendon Press, 1984). En general, no podem m s que acordar amb la seva interpretació, segons la qual, la manera en que cal interpretar el que fa Locke, i també Leibniz, no  s com la creació d'un nou sistema que s'oposaria al cartesianisme, sinó com la d'un examen crític en el que es cerca el que pot ésser rebutjat i el que pot ésser retingut de la filosofia cartesiana.

concepció de la filosofia natural. Almenys, tal i com aquesta es mostra a la darrera presentació que feu el filòsof francès, els Principia. El rebuig de la filosofia natural cartesiana sorgeix, davant de tot, de la caracterització de les dues essències que Locke va exposar a les pàgines de l'assaig; del fet que l'essència nominal assenyali la fi del nostre coneixement possible. Això es mostra al capítol XXIII del segon llibre, el qual constitueix un atac en tota regla a la filosofia exposada als Principia. La finalitat de l'article és l'enumeració dels principals modes de la idea d'espai. Tot ell s'articula en funció d'una noció que va ésser explícitament rebutjada per Descartes: la noció de buit. El tema no es gens menyspreable perquè, com han subratllat alguns dels darrers estudiosos del cartesianisme, la negació de la noció de buit constitueix l'eix fonamental de la física cartesiana.⁵ Negar la idea del buit era per Locke el mateix fet que afirmar la infinitud de la res extensa, ja que Locke fou un autor plenament convençut de la infinitud de l'espai. Aquesta hipòtesi que feia infinita la matèria per força havia de semblar-li absolutament inconcebible. En comptes d'això semblava molt més fàcil acontentar-se amb l'afirmació de l'existència del buit, la qual pot recolzar-se en alguns fets a l'abast de qualsevol observador acurat i sense prejudicis, com el fet del moviment o l'existència d'un poder d'aniquilació.⁶ L'existència del buit es presenta, doncs, com un fet evident i que estaria a l'abast de tothom només amb que els homes deixessin d'atendre a problemes ficticis com els que ocasiona la distinció entre substància i accident. El que l'argumentació de Locke vol mostrar és que la introducció d'aquest terme no sols no ens ajuda a articular la filosofia natural com una ciència, sinó que ens forneix la il·lusió en comptes de la ciència. No té cap utilitat l'aplicació d'un concepte que cada cop que es referit a un objecte canvia la seva significació. Això es el que succeeix amb el terme substància, el qual varia en la seva significació segons es refereix a Déu, a la res extensa o a la res cogitans.⁷ Sense aquesta idea de substància no hi ha cap manera factible de caracteritzar el que veritablement és la res extensa. Sense aquesta caracterització el projecte cartesià d'es-

5. M. NODA, «Física y Metafísica en Descartes», citado por G. RODIS-LEWIS, *Descartes. Textes et débats*. Le Livre de Poche, París, 1984; p. 127.

6. (II, xiii, 21 bis y 22) — especialment la segona resulta molt significativa per a Locke, qui evidentment s'estimava molt més les proves que podien sortir com a fruit de l'observació quotidiana. Tota la confusió prové per Locke del fet que Descartes no efectués mai una anàlisi acurada de les idees de cos i d'espai. Si ho hagués fet hagués hagut d'adonar-se que la idea de cos inclou en si mateixa la idea de solidesa, cosa que no succeeix amb la d'espai (II, xiii, 11-14).

7. (II, xiii, 18).

tablir una ciència de la naturalesa absolutament deductiva es revela completament mancat de fonament.

A més d'aquest tema de la substància podem trobar encara un altre punt important de diferenciació entre les dues filosofies de la natura. Un punt que fa referència a una de les qüestions més característiques del pensament de Locke. A Descartes el pla del diví ens apareix absolutament separat del pla de l'humà. Això és el que es desprèn de la doctrina de la creació de les veritats eternees.⁸ L'univers material es presenta completament desrealitzat. A la filosofia de Locke, pel contrari, tot això succeeix a l'inrevés. Per Locke la teologia és una part de la física,⁹ i, en general, Déu és un element imprescindible a l'hora de configurar la seva imatge del món, fins al punt que hom pot dir amb justícia que el providencialisme és un dels eixos entorn dels quals gira la seva reflexió.¹⁰ Per tot això, Locke no resulta gens incoherent quan, al final del capítol tretzè, suggereix la possibilitat d'una identificació entre la idea de Déu i la idea d'espai.¹¹ Una identificació que des del marc d'un cartesianisme estricte i coherent resulta mica menys que impensable, mentre que la seva inserció no es faria gens estranya dins de l'obra de Locke. És clar que aquesta especulació és només introduïda a un nivell hipotètic, però cal recordar, a més de la seva coherència amb les doctrines generals de Locke, que aquesta fou una tesi defensada per Newton, figura que Locke sempre va tenir molt en compte.

El nostre breu examen ens ha permès, doncs, fins ara, copsar dos punts importants:

— Que l'oposició entre les diferents visions de la filosofia natural té una certa relació amb les diferents consideracions de la relació que la divinitat té amb el món creat. Aquest és un punt que cal retenir, ja que ens serà d'utilitat a l'hora d'establir una confrontació global entre tots dos sistemes.

— A un nivell centrat de manera més concreta en el text de les obres, hem constatat que hi ha, a l'obra de Locke, un clar

8. DESCARTES, R., *Oeuvres complètes*, edició a carrec de F. Alquié, París, Garnier, 1967, pp. 258-269.

9. (IV, xxi, 2).

10. Es aquesta una de les tesis capitals mantingudes a la nostra tesi de llicenciatura, un resum de la qual es pot trobar a: «Anuari de la Societat Catalana de Filosofia», Barcelona, 1989. Entre els texts darrerament apareguts i dedicats a l'obra de Locke un dels que més incideix en aquest tema, i amb un punt de vista notablement semblant al nostre és el de John Colman (COLMAN, John, *John Locke's moral philosophy*, Edinbourhg, University Press, 1978).

11. (II, xiii, 26).

rebuig de la filosofia natural cartesiana, que es fonamenta principalment en la inadeqüació de la idea cartesiana de substància.

III

De les dues diferenciacions que l'examen dels punts claus de l'oposició tradicional ens ha permès d'establir és pot dir que la primera és, en sí mateixa, aliena al discurs filosòfic, encara que tingui una importància fonamental en la seva configuració, mentre que la segona, si bé és índex d'una actitud crítica envers el cartesianisme, tampoc sembla que sigui prou, per ella mateixa, per poder parlar d'una oberta oposició. Les arrels d'aquesta opinió que vol presentar l'obra de Locke com l'intent d'articular un discurs amb l'única finalitat d'oposar-se al cartesianisme han d'ésser cercats en altres llocs. L'aclariment d'aquesta qüestió només pot intentar-se mitjançant una investigació historiogràfica. La historiografia de la filosofia, en el sentit que nosaltres indiquem, és un terreny poc conreat i del que es poden esperar amb tota seguretat fruits valuosos. No és aquesta però la direcció que ha de seguir el nostre treball. El que nosaltres volem ara és veure les relacions d'apropament que partint dels texts d'ambdós autors es poden establir entre totes dues filosofies.

Seria certament injust i gratuït oblidar que en aquesta tasca hem tingut precedents importants. Malgrat que hagi estat una opció majoritària la de considerar la relació entre les dues filosofies com d'enfrontament, sempre n'hi ha hagut veus que han advocat per una opció contrària. Aquesta actitud es donà especialment entre els primers lectors de l'assaig, els quals varen mantenir sovint la opinió que l'assaig era fruit del treball d'un deixeble de Descartes.¹²

Aquesta actitud va esdevenir més comú a la segona meitat del segle XIX, quan la crítica filosòfica que llavors sorgí dedicà una atenció més gran als llibres III i IV de l'assaig que fins aquell moment eren considerats secundaris. Aquesta opinió era en gran part conseqüència d'una manera de llegir Locke que tendia a incidir més en la relació que el pensament de l'anglès mantenia amb els autors de l'era moderna. Així un exemple força conegut, encara que un xic posterior en el temps, es troba a l'obra de Cassirer, el qual va remarcar la relació de la filosofia de Locke amb el cri-

12. STILINGFLEET, *A discourse in vindication of the doctrine of the Trinity* (1697), pp. 227-228.

ticisme kantian . ¹³ Aquest  s un camí possible també per establir la comparació amb Descartes, donada la tendència d'alguns pensadors francesos; molt especialment Alquié ¹⁴ ha subratllat el que hi ha a la filosofia cartesiana de fonament del criticisme.

L'aportació més important, però, per la seva acurada anàlisi, per la novetat que suposaren els seus plantejaments i per la seva autoritat indiscutible dins del camp dels estudis lockeans,  s la de J. Gibson. Gibson fou probablement el primer en mantenir la idea que fou Descartes qui forn  a Locke la seva concepció de les idees com objectes del coneixement. ¹⁵ Igualment destacat és l' m-fasi que aquest autor pos  en la necessitat d'efectuar un reapropament entre la doctrina de la intuició, tal i com aquesta es presenta a les regles, i la doctrina de l'assaig. ¹⁶ Aquesta necessitat, que Gibson qualificava d'urgent, no ha estat efectuada, però, fins gairebé la nostra dècada amb el llibre de Schouls. ¹⁷

IV

En el successiu la nostra tasca ha d'ésser cercar els indrets de l'obra de Locke on aquestes semblances amb la doctrina cartesiana es manifesten de manera palesa. Aquesta tasca creiem que ha d'ésser efectuada en dues parts: la primera cenyint-nos estrictament a l'àmbit epistemològic i la segona fent referència a una concepció més general de la filosofia, tractant d'incidir particularment en la significació que el fet de filosofar tenia per ambdós autors. El present apartat està dedicat a aquesta primera part de la nostra tasca.

A diferència del que succeeix amb els temes que seran objecte del nostre estudi en el següent apartat, hi ha una gran quantitat de treball ja fet en aquest sentit; especialment el desenvolupat per J. W. Yolton. ¹⁸ L'aportació més important d'aquest conegudíssim estudi s de Locke és el seu examen de la idea d'idea en

13. CASSIRER, E., *El problema del conocimiento* (vol. II), México, 1956, F.C.E., p. 227.

14. De manera notable, F. ALQUIÉ, *La découverte métaphysique de l'homme chez Descartes*, Paris, PUF, 1966.

15. GIBSON, J., *Locke's theory of knowledge and its historical relations*, Cambridge, University Press, 1917, p. 207.

16. *ib.*, pp. 211-212.

17. SCHOULS, P. A., *The imposition of Method: A study of Descartes and Locke*, Oxford, Clarendon Press, 1980.

18. YOLTON, J. W., *John Locke and the way od ideas*, Oxford, University Press, 1956, *Locke and the compass of Human Understanding*, Cambridge, U. P., 1970; *Locke: an introduction*, Oxford, Basil Blackwell, 1985.

Locke i la relació que partint d'aquest va poder establir amb la tradició cartesiana.

Les primeres contribucions de Yolton a aquesta qüestió poden trobar-se a la seva primera obra escrita entorn de la dècada dels cinquanta. L'objectiu bàsic d'aquest primer llibre era el de tractar de fixar quines foren les fonts del pensament de Locke. Yolton subratllà llavors la influència que en Locke tingueren gent com Giles de Launay, Arnauld o Descartes. Davant la tradicional oposició entre aquest darrer i Locke, Yolton oposa la gairebé idèntica manera en que tots dos introdueixen el terme *idea* a les seves obres.¹⁹ A aquesta semblança en la presentació va caldre afegir el fet que la classificació de les idees és pràcticament la mateixa.²⁰ Altres afirmacions de Descartes que per Yolton es reproduïxen a l'obra de Locke són les de la distinció entre qualitats primàries i secundàries i la que fa correspondre a cada percepció un acte de judici.

La qüestió està encara millor establerta en els articles dels anys setanta. En ells Yolton insisteix especialment en la influència que sobre Locke tingueren els textos d'Arnauld, fins al punt de parlar de la posició Arnauld-Locke. Una posició en que les idees no són vistes com entitats que s'interposen entre el cognoscent i el congut. Les idees no poden ésser integrades en l'escala de l'ésser perquè no són ens sinó només la traducció cognitiva de les qualitats de l'objecte. Hi ha un clar refús de l'opinió de Malebranche, segons la qual, les idees són distintes de la percepció. Però, més important que aquesta desontologització és la concepció de les idees com a signes. Una concepció que cal remetre directament al Descartes de la dècada dels trenta. Per Descartes els sentiments experimentals de la llum i del color són signes naturals, capaços de donar-nos informació sobre el món, sense que hagin d'ésser semblants a les propietats dels objectes que els conformen. La introducció de la teoria dels signes és fonamental i al nostre parer clau pel que es refereix a la noció d'*idea* a Locke. L'articulació de les idees com un sistema semiòtic és un dels trets més característics de la «*way of ideas*» lockeana.²¹ És l'articulació en un sistema que ve avalat per la divinitat, el que ens permet caracteritzar com

19. Descartes defineix *idea* com «*tot ce qui peut estre en notre pensée*» (16-6-41, A. T. III, 383 l. CCXLII); la definició de Locke no està tan allunyada quan afirma que: «*that term, which, I think, serves best to stand for whatsoever is the object of the Understanding when a man thinks* (I, i, 8).

20. Comparar (II, xxi, 73) amb la carta de Descartes a la princesa Elizabeth del 21 de maig de 1643.

21. Un dels autors que millor va treballar aquest tema fou Duchesneau al seu llibre: *L'empirisme de Locke, La Haya, Martinus Nijhoff, 1973.*

a reals totes les idees simples encara que la relaci3 de semblan7a nom3s en pugui 3sser aplicable a algunes. La interrelaci3 entre doctrina de les idees i semi3tica tamb3 3s un fet que pot trobar perfectament les seves arrels a la meditaci3 metaf3sica de Descartes.²²

El fet que la concepci3 de les idees sigui la mateixa, condiona el desenvolupament de totes dues teories del coneixement. L'explicaci3 que ofereix Yolton serveix a m3s per fornir una sortida a la qüesti3 de si les idees s3n objectes mentals o nom3s expressions d'actes perceptuals, trobant una soluci3 que permet superar les dificultats que sorgien com a conseqüència d'aquestes adscripcions.²³ Aquesta perspectiva utilitzada per Locke 3s la que ens fa adonar-nos, en contra del que hom pot sentir en cercles m3s propers a un empirisme radical, que quan Locke parla d'idees clars i distintes, fet que entre d'altres moments ocorre quan s'introdueix el terme d'idea,²⁴ no, est3 fent refer3ncia a res massa diferent del que pogu3 dir Descartes. La semblan7a entre el que 3s jutjat «clar» i «distint» relativitza la difer3ncia, massa sovint exagerada, entre el «perceive» utilitzat per Locke i el «concevoir» que Descartes empr3 al «Discurs del m3tode».²⁵ La difer3ncia entre tots dos es revela menys important que el seu com3 sentit de pres3ncia a la ment i, com es pot extreure del mateix text locke3, aquestes qualitats no depenen tant del m3tode de «percebre-les» o de «concebre-les» sin3 de les idees en elles mateixes. No ha d'3sser, per tant, cap obstacle per poder afirmar que hi ha un mateix model de racionalitat, que ha d'3sser anomenat anal3tic. Tant a l'assaig com a les meditacions l'an3lisi 3s l'operaci3 que possibilita la cr3tica epistemol3gica i nom3s difereix en l'extensi3 que se'n vol donar. Mentre Locke cerca una completa exhaustivitat, Descartes s'estima m3s escometre l'an3lisi de grups d'idees. Per3 en ambd3s casos la idea 3s concebuda com l'element entorn del qual gira la teoria del coneixement i aquesta concepci3 d'idea resulta a m3s for7a semblant.

El predomini de l'analiticitat condueix directament al fet de pensar que els termes finals de qualsevol operaci3 d'an3lisi del nostre coneixement ha de finalitzar en l'obtenci3 d'idees o conceptes que poden romandre a3llats, en solitari, allunyats de qual-

22. A. T. IX, 66.

23. Veure la pol3mica entre Greene i Aspelin del llibre editat per I. C. TIPSON, *Locke on human understanding. Selected essays*, Oxford, University Press, 1977.

24. (II, i, 1) i encara m3s clar a (I, ii, 16) on se'ns mostra que les idees clares i distintes s3n el principi de tot coneixement.

25. (A. T., VI, 33).

sevol altra idea o concepte.²⁶ La primacia de l'element simple és justament allò que defineix una configuració tant epistemològica com analítica. I aquesta adscripció a una analiticitat serveix tant per Descartes com per a Locke, revelant-se com un tòpic més exacte i explicatiu que les «etiquetes» ja massa gastades de racionalisme i empirisme. Si s'accepta aquesta distinció sense cap matissació, llavors resulta falsa, i si es fa una anàlisi acurada de cadascuna de les afirmacions que hom pot trobar a l'obra de Locke, s'arriba a la conclusió que la majoria de les afirmacions bàsiques del principal escriptor empirista tenen un caire clarament racionalista.²⁷ La primacia del simple i la configuració deductiva del coneixement que sempre és implícita al pensament de Locke²⁸ han d'ésser caracteritzades en aquest sentit. Les etiquetes posades de bell antuvi amaguen en aquest cas el que caldria que fos considerat com a més important.

L'aproximació entre els conceptes de la racionalitat de l'un i de l'altre pot fins i tot ésser cercada en qüestions que tradicionalment hom ha vist com a motius d'enfrontament. Prenem, per exemple, la qüestió de les idees innates. Cal considerar, pel que fa a la referència d'aquest tema, que hi ha hagut una certa pressa en associar el terme cartesià a l'objecte de la discussió del llibre primer. Fa anys, però, que és admés que la crítica del primer llibre sembla que s'adreça cap a Cherbury i els innatistes morals en general.²⁹ El mateix Descartes afirmà que quan va parlar d'idees innates mai no es volgué referir a res divers de la mateixa facultat de pensar.³⁰ Afirmar que a l'home li és innata la capacitat de pensar no sembla ésser de cap manera una afirmació que vulgui enfrontar-se radicalment a cap afirmació fonamental d'una hipotètica doctrina empirista. Seguint amb la mateixa qüestió trobem, tanmateix, un punt d'unió entre Locke i Descartes que sembla més important que el que hem ressenyat fins ara. És l'atenció a l'infància. L'interès pel que hi ha en el lloc de la raó abans que ella mateixa hi sigui. Aquest tema és fonamental, i alhora funcional

26. Aquest punt de vista es defensat amb encert, en una anàlisi del que bàsicament som deutors, per P. A., Schouls en el llibre esmentat anteriorment.

27. És això el que mostra l'article d'E. D. COHEN, «Reason and experience in Locke's epistemology», *Philosophy & Phenomenological Research*, 1984, vol. 45.

28. Aquesta qüestió queda clara quan Locke analitza el funcionament de la raó en el capítol XVII del quart llibre. L'exemple més significatiu es troba potser a (IV, xvii, 10). La total inadequació de les idees confuses per al nostre enteniment es troba en el fet de la seva incapacitat, deguda a la seva inconcreció, de poder ésser emprades com a premisses.

29. YOLTON, J. W., *John Locke and the way of ideas*, Cambridge, at the University Press, 1970.

30. (A. T., VIII, p. 358).

en el cartesianisme com es mostra a l'inici de la primera meditació. ³¹ El coneixement no és la situació originària de l'home sinó l'error o la ignorància. L'interès per aquest fet  s compartit per Locke. També per ell és la ignorància el que cal col·locar al principi de la història de l'ésser cognoscent. ³² Hi ha un interès primari per la gènesi del nostre coneixement que sembla més remarcable en tant que resulta difícil de trobar en els altres autors importants del període.

La manera, però, en que és fa més palesa l'afinitat entre la posició de Locke i la cartesiana  s mitjançant la comparació entre el contingut de les cartesianes «regles de la direcció de l'esperit» i el quart llibre de l'assaig sobre l'enteniment humà.

El punt d'apropament més notable cal cercar-ho en l'articulació dels mecanismes amb capacitat de fornir-nos coneixement. Descartes afirm  que aquests mecanismes són dos: la intuïció i la deducció. La caracterització de la primera és notablement semblant en ambdós autors. ³³ Per a tots dos la intuïció és la veritable pedra angular del coneixement, doncs ambdós la consideren com fonament del mecanisme demostratiu. Tots dos la caracteritzen com un mecanisme infalible i també ambdós la refereixen a la mateixa met fora: la de la visió. Una met fora que exemplifica molt bé quin era el seu referent i també les limitacions de les quals cap dels dos va poder escapolir-se'n.  s cert que a Locke hi ha una definició més concreta que a les regles. No hi ha a la primera obra de Descartes cap enunciat tan concret com el que en el text locke  qualifica a la intuïció com la percepció de l'acord o el desacord entre dues idees. No és menys cert, però, que els exemples que Descartes dóna d'aquesta caracterització s'adequen potser millor que els mateixos de Locke a la definició de l'autor de l'assaig. Hem volgut destacar aquest punt, que de per si mateix sembla molt clar, perquè és la introducció a una de les diferenciacions bàsiques que es volen establir entre Locke i Descartes: la que es fonamenta en una lectura ontologista de las «Regulae». Aquesta qüestió serà, però, discutida més endavant.

Si la caracterització del coneixement intuïtiu  s pràcticament la mateixa, igualment succeeix amb la caracterització del coneixement demostratiu. ³⁴ Tant a l'assaig com a les regles aquesta modalitat del coneixement té la finalitat d'estendre la certesa del coneixement intuïtiu, de superar la puntualitat en el temps propi

31. (A. T., IX, p. 113).

32. (I, iv, 16)-(II, ii, 1).

33. (IV, ii, 1) i (A. T., X, p. 368).

34. (A. T., X, pp. 369-370) i (IV, ii, 2-7).

d'aquest tipus de coneixement. Descartes emfatitza la definició de la deducció com a moviment de pensament, mentre que Locke fa una operació semblant en subratllar que la diferenciació més clara amb la intuïció ve significada per la pèrdua de la immediatesa de la que la intuïció en gaudia. Tant per Descartes com per Locke aquest és un grau de coneixement inferior, i, ho és, per la dependència que manté envers una facultat cognitivament dubtosa com la memòria.

Els moments d'aquest capítol de l'assaig que, com a conseqüència del més amunt ressenyat, es poden retrotreure a les regles són nombrosos. Per exemple, l'enunciat de la regla X, comunament anomenada regla de la sagacitat,³⁵ coincideix de manera gairebé total amb l'enunciat de IV.ii,3, apartat on Locke descriu la disposició de la raó, necessària pel seu òptim funcionament anomenant-la també sagacitat. També la caracterització de raó efectuada per Locke coincideix estretament amb la d'esperit fornida per Descartes.³⁶ Totes dues són concebudes com un conjunt de facultats de les quals, en l'ordre cognoscitiu, en destaquen dos per la seva aportació al mecanisme demostratiu: la que troba els passos intermitjos i la que els ordena: «Sagacity» i «illation» per Locke, «perspicacitatem» i «sagacitatem» per l'autor de les regles. En aquest sentit cal destacar també una afirmació que es repeteix a les dues obres i que resulta d'especial rellevància dins del context filosòfic del segle XVII: la de que la «mathesis» cartesiana o, en Locke, el coneixement demostratiu en general, no es redueix a l'esfera de les matemàtiques sinó que ha d'ésser estés a altres branques de coneixement. És aquesta convicció l'arrel comuna del projecte d'una «mathesis» universal cartesiana³⁷ o d'una ètica demostrativa a Locke.³⁸ Projectes ambdós amb la característica comuna de no haver estat mai realitzats.

No totes les visions però han donat una lectura tan procliu a la concordança dels textos dels dos autors com la nostra. Malgrat que els punts subratllats per nosaltres són comunament acceptats. L'evidència dels textos és massa clara per poder-se negar, hi ha d'altres que poden ésser utilitzats per sostenir una visió oposada. Cal, doncs, que també el nostre examen els inclogui, a fi de comprovar la seva possible legitimitat. Les qüestions a les que ens hem de referir són: L'estatut del coneixement sensitiu i l'afirmació que estableix la diferència entre les regles i l'assaig. Men-

35. (A. T., X, p. 403).

36. (IV, xvii, 2).

37. (A. T., X, p. 378).

38. (IV, xii, 8).

tre el segon es circumscriu a un àmbit purament ideàtic, el primer està reflectint i defensant una concepció ontològica ben determinada.

Quan Locke descriu, al començament del capítol III del llibre IV, les classes de coneixement, és clar que no parla de dos sinó de tres tipus de coneixement. Les dues ja descrites en el nostre article i una tercera que anomena coneixement sensitiu. Aquesta noció de coneixement sensitiu  s, sense cap mena de dubte, la m s problemàtica de la filosofia de Locke.  s, tanmateix, un punt clau en el nostre examen ja que en la seva existència es fonamenten algunes de les opinions que amb més entestament defensen la independència de l'epistemologia de Locke envers la cartesiana.³⁹ L'arrel del problema es troba, per nosaltres, en l'ambig tat que glera el coneixement sensitiu amb els dos altres tipus de coneixement, però la caracterització que n'estableix de cap manera sembla poder equiparar-ho als altres dos:

«These two, Intuition and Demonstration, are the degrees of our knowledge; whatever comes short of one of these, with what assurance soever embraced, is but faith, or opinion, but not knowledge, at least in all general truths. There is, indeed, another perception of the Mind, employ'd about the particular existence of finite Beings without us; which going beyond bare probability, and yet not reaching perfectly to either of the foregoing degrees of certainty, passes under the name of knowledge» (IV, ii, 14).

La certesa que produeix aquest tipus de coneixement està lluny del que produeixen els altres.  s quelcom que «passes under the name of knowledge», el que sembla pressuposar que no ho és realment.  s temptador definir-ho com una creença fortament arrelada i de fet  s aix  el que estableix l'explicació sotsseg ent, la qual fonamenta la validesa d'aquest coneixement a la racionalitat implícita de la natura, al seu mecanisme inherent que s'articula mitjançant nocions com la de plaer o dolor.⁴⁰ és aquest també el sentit de Wozley quan defineix que all  propi d'aquest coneixement és: «To be backed by assurance of the further agreement between ideas and things.»⁴¹ La qüestió del coneixement sensitiu troba la seva explicació en les àrees més pròpiament metafísiques

39. SCHANKULA, «Locke, Descartes and the science of nature», *Journal of the History of the Ideas*, 1980, vol. 41.

40. (IV, ii, 14).

41. I. C. TIPTON (ed.), *Locke on Human Understanding. Selected Essays* (Oxford, University Press, 1977), p. 147. Colman (*op. cit.*), també coincideix en qualificar de contradicció aquesta manera de procedir de Locke que el porta a designar com coneixement quelcom que només respon a la idea d'opinió.

de la reflexió de Locke, però, per si mateix, no sembla afegir res al plantejament estrictament epistemològic que rebaixi el seu deute amb el cartesianisme.

L'altra diferenciació que hom tendeix a establir és probablement més seriosa i està segurament més estesa. La clau d'aquesta argumentació és que, mentre el discurs de l'assaig es circumscriu a un àmbit sols ideàtic, sense cap rerafons ontològic, el discurs cartesià de les *Regulae* té sobretot la finalitat d'expressar una ontologia nova que serviria per fonamentar el neixent mecanicisme. Els punts que marquen la diferència serien llavors les al·lusions que Descartes sembla fer al fet que existeixi una correspondència entre les idees clares i distintes i els formals i irreductibles components de la realitat: les natures simples. Aquesta noció, pel contrari, sembla haver-se esvaït del tot a la doctrina de l'assaig. El fet és, però, que la part més gran d'aquestes afirmacions ha estat realitzada dins del marc dels estudis lockeans, per la qual cosa sembla que no és il·legítim preguntar-se, des de l'àmbit dels estudis cartesianes, si realment és tan evident aquesta ontologització que certa crítica ha vist a les regles. Al nostre parer, el text de la regla XII sembla afirmar tot el contrari, les coses en relació al nostre coneixement han d'ésser considerades de manera diferent al mode en que existeixen realment. El terme «simple» denota una claredat i distinció que són concedides davant de tot per l'enteniment.⁴² No és una simplicitat «a parte rei» sinó una simplicitat fruit de l'aplicació de l'operació de l'anàlisi.⁴³ La regla XII així es mostra amb estret acord amb l'enunciat de la cinquena regla, la qual proclama la substitució d'un ordre ontològic per un ordre epistèmic. Aquesta conversió de l'ordre metòdic en un ordre cognoscitiu ens sembla que és l'única conclusió indiscutible que hom pot treure de la lectura de les regles. La introducció d'una metodologia subsidiària resulta molt menys clara⁴⁴ i no acaba d'ésser un recolzament per a la tesi que nosaltres volem examinar. I això per dues raons bàsiques: la primera és que

42. (A. T., X, 418).

43. HAMELIN, *Le système de Descartes*, Paris, Alcan, 1921, pp. 85-88. Aquest punt també és expressat per Gouhier («La pensée métaphysique de Descartes», Paris, Vrin, 1962; pp. 271-276) quan afirma que el parlar de les natures simples com ens objectius correspon a un desplaçament del terme en funció del seu tret específic de simplicitat. Però, tanmateix, en l'estructuració de la filosofia de Descartes no hi ha lloc per a l'ambigüitat en quedar ben diferenciat el que té càrrega existencial i el que no té. Per Gouhier les «natures simples» són la mateixa cosa de les que parla a l'article 48 i 49 dels Principia, lloc on es fonamenta una distinció radical entre realitat i veritat.

44. Sobre els problemes de la interpretació de Marion resulta aclaridor el següent article: SALES, J., «La situación filosòfica de R. Descartes», Anuari de la Societat Catalana de Filosofia, Barcelona, 1988.

tot i admetent l'afirmació d'una ontologia gris feta per Marion, aquesta ontologia no presentaria un contingut positiu prou fort com per a establir diferenciacions massa significatives, ja que queda massa allunyada de la literalitat del text. L'altre raó és que si hom admet la legitimitat d'inferir una ontologia del text de les «Regulae», no pot ésser menys legítima la inferència d'una ontologia que és desprendria del text de l'assaig i que s'hauria també de centrar per força en una noció molt propera a la de simplicitat, amb el qual les preteses diferències tornarien a esvaïr-se.

Tant en aquest cas com en el del tractament de la noció de coneixement sensitiu hem trobat una certa distorsió que tendeix a amagar la literalitat dels dos textos. Les objeccions contra la familiaritat de les dues epistemologies es revelen de no massa importància. Després d'aquesta anàlisi d'ambdues epistemologies em sembla necessari tornar a la qüestió que havíem discutit a (II), quan parlàvem de la distinció entre les filosofies naturals d'ambdós autors, ja que en aquest moment tenim més elements per poder entendre la seva significació.

A la nostra conclusió a (II) hem assenyalat que el fonament de la crítica a la filosofia natural cartesiana és la crítica a la noció de substància. Ara bé, el tractament que Locke fa de la qüestió és epistemològic i no ontològic. L'anàlisi que s'efectua és, i només pot ésser, purament epistemològic, perquè el que a Locke li interessa no és tant la substància mateixa, l'existència de la qual admet d'una manera dogmàtica,⁴⁵ com el coneixement que l'ésser humà en pot tenir.⁴⁶ Tota l'argumentació, com ja hem vist abans, pressuposa la noció de la claredat i distinció com a trets d'intelligibilitat. És la manca d'aquesta claredat i distinció la que mostra la idea de substància com inadequada per als nostres treballs cognoscitius. El nostre anàlisi sembla arribar doncs a un resultat paradoxal. Una construcció conceptual fruit del cartesianisme és contestada amb d'altres elements producte de la reflexió de Descartes. La paradoxa però no ho és tant si no ens deixen colpir per la falsa facilitat que sovint produeixen els noms abstractes. És discutible que hom pugui parlar d'un «cartesianisme», d'una articulació doctrinal de l'obra de Descartes capaç de recollir tot el que aquest escriví. Hi ha discordàncies importants i nosaltres ens hem trobat amb una. En aquest sentit és important el comentari que Alquié efectua sobre els «Principia» en la seva obra més important consagrada a Descartes. Per Alquié els «Principia» són

45. P. 236, vol. IV, Works.

46. P. 241, vol. IV, Works, d'especial importància en aquesta qüestió ens sembla el primer llibre, ja esmentat abans, de Yolton.

una traïció a l'alè que mou el cartesianisme.⁴⁷ Una traïció que s'expressa en la introducció d'un realisme que fa derivar la ciència física cap a un dogmatisme molt diferent del convencionalisme de les obres de la dècada dels trenta que constitueix per Alquié una posició específicament cartesiana. Sembla, doncs, que en un cert sentit la lògica del cartesianisme s'expressa millor en l'obra de Locke que no pas en el darrer Descartes.

V

Ja ens hem referit abans a la tendència, provinent sobretot del neokantisme, que en la seva lectura de Locke tendeix a destacar els punts comuns existents entre l'obra de l'anglès i la d'I. Kant. Si la tasca de l'alemany es defineix sovint com la de fixació dels límits del coneixement, és clar llavors que Locke ha d'ésser considerat com un predecessor d'aquesta tasca. Com ell mateix declara des del començament de l'*Assaig*, la utilitat que en voldria tenir és la de delimitar i fixar quins són els límits del nostre coneixement.⁴⁸ Aquest no és un propòsit merament retòric, ans al contrari, són nombrosos els moments de l'assaig en que aquesta limitació es manifesta de manera clara: els moments en què Locke fa palesa la impossibilitat de fer determinades afirmacions amb fonament, o d'anar més enllà del que determinen les nostres mags capacitats perceptives.⁴⁹ El tema de la limitació de l'humà constitueix una perspectiva comú per Locke i Kant.

Normalment la constatació d'aquest fet ha servit per impulsar estudis comparatius entre Locke i Kant que es centren sovint en la comparació de les nocions d'espai i temps o en l'estudi de la possibilitat de trobar en l'obra de Locke antecedents de la noció de judici sintètic a priori. No és aquest però el camí que volem emprendre. El fet que ens ha mogut a parlar d'aquest tema és que també una important branca dels estudis cartesianes s'ha centrat en l'estudi de la relació entre Descartes i Kant i, en concret, en els aspectes criticistes de la filosofia del primer. Laporte⁵⁰ i Alquié són potser els autors que més han desenvolupat aquest punt de vista. Per ells el punt d'apropament fonamental es troba en el fet que tant per Descartes com per Kant la veritat filosòfica sorgeix com a fruit d'una reflexió crítica que es fonamenta en un

47. ALQUIÉ, F., *La découverte métaphysique de l'homme chez Descartes*, París, PUF, 1966; pp. 274-279.

48. (I, i, 4).

49. (II, ii, 3), (II, iv, 6), (II, xxiii, 29) i (III, vi, 37) entre molts d'altres.

50. LAPORTE, J., *Le rationalisme de Descartes*, París, P.U.F., 1950.

ordre diferent de la ciència però que serveix per a situar-la.⁵¹ Aquest apropament s'expressa sobretot per la metafora de l'edifici en construcció comú a tots dos filòsofs.⁵² Hi ha, per tant, una adscripció al criticisme ja estudiada en els dos autors objecte del nostre treball. El nostre objectiu serà ara el d'intentar establir un apropament entre la posició de Descartes i Locke fonamentant-se als elements criticistes de tots dos. Per f r aix  ens caldrà veure la influència que les *Meditacions Metafisiques*, l'obra que els comentaristes de Descartes esmentats defineixen com el nucli del cartesianisme, va poder tenir a l'assaig.

La influència de les meditacions a l'*Assaig* rau per nosaltres en dos nivells. En principi, hom podria parlar d'una influència estructural. L'esquema de les meditacions es manté, en una gran mesura, a l'obra de Locke. L'ordre de l'argumentació és el mateix a totes dues obres provocant una gairebé idèntica estructuració. Aquesta semblant estructuració  s conseqüencia, i a la vegada causa, del similar tractament que alguns temes claus per a la construcció de tots dos discursos tenen a les dues obres.

Les meditacions tenen un ordre molt ben definit amb la seqüencia remarcada per: 1er) el dubte hiperbòlic; 2on) la veritat del jo; 3er) la veritat de l'existència de D u; 4ta) la veritat de l'existència del món. Aquest ordre es segueix de manera molt semblant a l'assaig. La veritat del jo  s, per Locke, fonament de la demostració de l'existència de Déu i  s el fet de la veritat de l'existència del suprem faedor el que estableix la garantia de la presència del món exterior. La diferència existent és la manca del primer estadi de l'argumentació cartesiana: el dubte. El dubte com a operació teòrica no es troba a l'obra de Locke. En el seu lloc, malgrat tot, no es troba el buit. L'anàlisi de les idees del llibre II exerceix la funció de la meditació primera: com ella també es una anàlisi del nostre enteniment i es també aquesta anàlisi la que fonamenta tot el desplegament del llibre IV. Aquestes semblances fan, si calgués, el fet de la influència estructural més palesa. En tot cas cal dir, a m s, que el fet que Locke no reculli el tema del dubte no hi té res d'estrany. No hi hagué cap seguidor de Descartes, fins i tot entre els que hom normalment anomena cartesians, que fos capaç de resseguir el fil d'aquesta argumentació cartesiana.

En el centre de l'argumentació cartesiana es troba la presència de Déu. Aquesta presència no és menys important a l'obra de

51. ALQUIÉ, F., *op. cit.*, pp. 8-9.

52. (A. T., VI, 13) i A 707.

Locke, en la que Déu encara juga un paper més important. Locke ens ofereix una demostració de l'existència de Déu que pot presentar-se com una variació de les demostracions que Descartes va intentar a la tercera meditació. Formalment, la demostració de Locke no en difereix en res: el procediment és la combinació d'unes proposicions evidents per si mateixes que donen com a resultat la proposició que afirma l'existència de Déu. El contingut, en la nostra opinió, es remet més a la segona demostració que no pas a la primera, encara que la demostració que efectua Locke és, de fet, molt més senzilla que la prova per la contingència del meu ésser. Partint de la convicció que el no-res no pot produir un ésser,⁵³ i de la clara percepció que tenim del nostre ésser,⁵⁴ el qual no ha estat sempre sinó que ha tingut un principi, Locke conclou que deu existir un ésser etern capaç de produir el nostre.⁵⁵ L'argument de Descartes,⁵⁶ tot i que es fonamenta també en el fet de la contingència de l'home, és més complex al fer apellació no sols al fet que l'home sigui una criatura, sinó a la seva manca de perfeccions. Tot això es combina amb una referència a la doctrina de la creació contínua que li dóna una major profunditat metafísica.

Si la manera de demostrar és, en essència, la mateixa, és més remarcable la similar funció que Déu, després que la seva existència ha estat demostrada, té en l'ordre de l'argumentació. La demostració de l'existència dels objectes exteriors és la qüestió a emprendre després de la demostració de l'existència de Déu. I en tots dos casos l'argument utilitzat per afirmar la realitat de les nostres idees que figuren ser representacions del món exterior és el de la veracitat divina. Ja ens hem referit abans a aquesta qüestió quan parlàvem de la idea d'idea a Locke. Les idees que proporcionen els sentits són senyals disposats pel creador per indicar-nos el que és convenient o inconvenient per a les nostres vides.

El tema de Déu és un dels temes que com hem dit abans resso-

53. Aquest principi és també un dels principis bàsics de la metafísica de Descartes. En concret, constitueix el tercer dels seus axiomes (A. T., IX, 127).

54. Cal però diferenciar els diversos sentits d'aquesta afirmació del propi ésser. Mentre que el «cogito» és el punt clau de l'argumentació cartesiana, Locke sembla presentar-ho com un tema de menys transcendència. La manca del procés del dubte fa que no hi hagi una necessitat d'establir el «cogito» com a primera veritat, de definir la seva originalitat com afirmació certa. La veritat del «cogito» resta associada a l'existència de sensacions com la de plaer o pena. Locke inicia una tendència que s'inicia en Malebranche de descrèdit del «cogito». Hi ha una clara impotència a l'hora d'establir-ho com a principi del coneixement. S'entra en el camí de dissociació entre consciència i coneixement que caracteritza tot el pensament europeu des de Malebranche fins a Kant.

55. (IV, x, 1-6).

56. (A. T., IX, 38-40).

nen a l'assaig des de les meditacions. Però no és, ni de bon tros, l'únic. D'altres qüestions importants de les meditacions poden també ésser retrobades a l'assaig. Una primera n'és la que constitueix el nucli de la quarta meditació. La definició que Descartes ens dóna de la font dels nostres errors: el fet de la desproporció de l'home, el que els límits de la voluntat excedeixen els límits de l'enteniment.⁵⁷ Aquesta reflexió és fruit d'una meditació sobre l'estat ontològic de l'ésser humà que com a tal no es troba a l'assaig. Però, el resultat d'aquesta reflexió, la caracterització de l'home com a ésser desproporcionat si que creiem que té una presència evident en el si de l'obra de Locke. L'enunciació d'aquesta idea de la desproporció pot trobar-se en alguns moments de l'argumentació lockeana encara que no estigui expressat en termes de facultats. Per Locke, l'extensió dels nostres pensaments no és capaç d'abastar totes les accions que l'home està capacitat per fer.⁵⁸ Malgrat que l'home hagi estat qualificat sempre d'animal racional, el cert  s que el que por dir-se humà excedeix el que és racional. Aquesta consideració és important si ens ajuda a entendre una qüestió que en certa manera encara resta oberta dins dels estudis lockeans: Perquè no es va dur mai a la pr ctica el projecte exposat a l'assaig d'elaboració d'una  tica demostrativa. El fet que Locke mantingués aquesta teoria de la desproporció de l'home dóna un recolzament teòric a la seva decisió de no elaborar una  tica demostrativa.

Aquesta qüestió de la desproporció és important perquè ens ha dut al que considerem ha d'ésser el nostre punt central. El tema que estableix la continuïtat entre la reflexió de Descartes i la de Locke, i el que al mateix temps enmarca a tots dos dintre de la posició criticista a la que ens referiem al començament de la present anàlisi: la reflexió sobre l'error.  s ben conegut per tothom que aquesta reflexió constitueix el nucli m s íntim i essencial de les meditacions. Cal recordar que el seu origen està justament a la consciència que en un moment determinat adquireix el subjecte teòric d'haver estat vivint, gairebé sempre, enmig de les tenebres de l'error.⁵⁹ Alliberar-se d'aquesta omnipresència de l'error és la finalitat de l'operació que escomet el subjecte teòric. Aquest propòsit, que per molts autors constitueix el tret m s específic del cartesianisme, es dóna de la mateixa manera a l'obra de Locke. El que hom defineix normalment com la finalitat del discurs locke , l'elaboració d'una teoria de la certesa,  s inse-

57. (A. T., VII, 17).

58. (23 March 1678, Correspondence I, pp. 556-557).

59. (A. T., VII, 17).

parable de l'intent d'assolir una caracterització de l'error. Hom pot arribar a saber del que està cert quan aquesta caracterització s'ha produït. La importància d'aquesta qüestió no només es fa evident en el llibre IV, que és el que realitza la construcció de la teoria de la certesa, sinó que una lleugera anàlisi mostra que l'argumentació final de cadascú dels tres llibres restants ha d'ésser referida a aquesta qüestió.

El llibre I apareix doblement connectat amb el tema de la teoria de la certesa. D'una banda el llibre en si mateix no és res més que l'anàlisi d'una opinió errònia; cal fixar-s'hi, però, en quin és el contingut d'aquesta opinió. La noció d'idea innata hi du implícita la possibilitat d'un estat de certesa absoluta que seria allò propi de l'home a aquest món. La visió de Locke pel que fa a aquesta qüestió era absolutament oposada. La nostra situació està caracteritzada per la fragilitat dels estats de certesa que podem assolir. Des del seu punt de vista la doctrina de les idees innates falseja la nostra posició en el món, arrossegant-nos a un estat d'«hybris».

No és menys referible, si bé d'una manera més indirecta, el llibre II. L'intent d'aquesta segona part de l'assaig és fer una anàlisi exhaustiva de tots els continguts que es poden presentar a la nostra ment. La manera en què Locke realitza la seva anàlisi ens sembla prou significativa. No s'accontenta amb el que és estrictament l'anàlisi dels continguts de la ment sinó que afegeix quatre capítols més. Els tres primers tracten del contingut actual, real o veritable de les nostres idees. És tracta d'esbrinar quan poden ésser usades d'una manera legítima. És a dir, de constituir una analítica de l'error. Aquest intent troba la seva culminació en el darrer capítol del llibre, el trenta-tresè, que consisteix en un estudi de l'associació d'idees.⁶⁰

També el llibre III pot ésser referit a la qüestió que ens interessa. Per Duchesneau, entre d'altres, l'objectiu del llibre III és mostrar l'aplicabilitat del llenguatge comú a la investigació científica.⁶¹ Si ens acordéssim amb això, semblaria que les possibilitats d'establir la relació que nosaltres cerquem s'esvairien. I tal com la qüestió es planteja a l'assaig sembla difícil no acordar amb aquesta afirmació. Per nosaltres, però, l'enunciat de Duchesneau si bé és cert, no serveix per fornir-nos una explicació total del llibre III. Ho seria si el llibre III considerés el llenguatge des d'una perspectiva ideal. Però aquest llibre també considera el

60. (II, xxiii, 9).

61. DUCHESNAU, *op. cit.*, p. 200.

llenguatge tal i com aquest 3s utilitzat a la vida de cada dia. I 3s per aqu3 on cal relacionar-ho amb la teoria de l'error. El que el llibre tracta de mostrar des d'aquesta perspectiva 3s el grau de certesa que el llenguatge pot 3sser capaç d'abastar o, dit de manera m3s precisa, de mostrar fins a quin punt el llenguatge pot 3sser un focus d'incertesa.⁶² El llibre III vol, davant de tot, fer palesa la necessitat de reflexionar entorn de l'3s que fem dels mots. Com utilitzem sovint mots sense donar-los-hi una significaci3 clara, ja que 3s en aquest mal 3s on es troba la causa m3s gran de les confusions que patim.⁶³

El tema de l'error, que tanta import3ncia t3 en la filosofia cartesiana, no resulta menys fonamental en la filosofia de Locke. L'adscripci3 al criticisme que al començament d'aquest apartat establim, partint sobre tot de la bibliografia secund3ria, 3s fa clara des del mateix cor dels textos. Si per Descartes el coneixement no pot sorgir sin3 com a fruit de la reflexi3 cr3tica, igualment, perque es realitzi la construcci3 de la teoria de la certesa, que 3s la veritable finalitat del discurs de Locke, 3s indispensable el desenvolupament d'una activitat cr3tica. Aquesta activitat cr3tica arriba a m3s al mateix resultat: la revelaci3 de la limitaci3 del nostre enteniment. Aquest fet 3s enunciat clarament en molts moments de les meditacions i tamb3 a l'assaig. L'3mbit del nostre coneixement pateix una doble limitaci3: la del nostre camp ide3tic⁶⁴ i la que ve del fet que no totes les nostres idees poden 3sser relacionades entre s3.⁶⁵ Aquestes dues limitacions comporten la del nostre enteniment.⁶⁶ El nostre coneixement de la relaci3 d'exist3ncia 3s limitat i no pot accedir al coneixement de les coses en s3, els esperits i els poders. L'home es caracteritza perque ignora molt m3s del que sap.⁶⁷ 3s aquest el fet al que es refereix Locke quan parla de «our state of mediocrity».⁶⁸ La nostra situaci3 b3sica en el m3n 3s la ignor3ncia.

Les concomit3ncies entre l'Assaig i les *Meditacions* es revelen despr3s d'aquest examen m3s importants del que la major part de les lectures deixaven traslluir-se. Tanmateix no 3s pot deduir la identitat dels discursos, ja que si b3 el punt de partida 3s el mateix, no ho s3n els resultats als que arriben. Per veure d'on sorgeixen les difer3ncies ens cal retornar a aquell moment de les

62. (III, i, 6).

63. (III, v, 6).

64. (IV, iii, 1).

65. (IV, iii, 2).

67. (IV, iii, 22).

67. (IV, iii, 22).

68. (IV, xii, 10).

meditacions que no es reproduïx a l'assaig: l'operació del dubte. En comentar aquest fet hem afirmat que aquesta absència no és massa important pel que fa a l'estructuració del text. L'examen del material del coneixement es realitza abans d'afirmar el que es pot conèixer. La significació dels dos exàmens però és molt diferent. L'anàlisi de les idees que es realitza a l'assaig està mancat de l'element més característic de la primera meditació, el que permet a aquesta cristallitzar com una operació teòrica: l'afany d'estar-s'hi a l'apodicticitat que obliga al subjecte crític a acceptar només aquestes afirmacions que no puguin semblar-li res més que certes i indubtables.⁶⁹ L'establiment d'una primera veritat, és a dir l'obtenció d'un model de veritat necessària, és el fruit del treball teòric conduït per aquest afany. Aquest procés i el seu resultat són totalment absents de l'obra de Locke, en la que, si bé es repeteix l'afirmació que Descartes proclama com a model d'evidència, mai no se la considera com a tal. L'anàlisi ideàtic no es mostra com una operació capaç d'establir cap funció de fonamentació. El que per Descartes constituïa el problema més vital i legítim no té de fet cap rellevància en el discurs de Locke.⁷⁰ L'operació del dubte no haurà de merèixer més que el seu menyspreu.⁷¹

VI

La veritable diferenciació s'ha de buscar no tant en els continguts, que sovint són identificables, sinó en aquest rebuig de l'àmbit del teòric. Mentre que la definició, la fixació d'un lloc per a la teoria és la veritable essència de la filosofia cartesiana, aquesta intenció es bandeja de la filosofia de Locke. Locke, quan s'arriba a aquest punt de la comparació amb Descartes, ha d'ésser titllat d'antimetafísic, si més no, en el sentit de quan hom parla d'una metafísica cartesiana. El punt de partida de la qual es troba segurament en l'operació que Descartes efectua a la tercera part del discurs del mètode: l'enunciació d'una moral provisional que dóna com a segur les normes que regeixen la vida quotidiana alliberant-les en certa manera d'esdevenir un objecte per a la reflexió. Només amb aquesta decisió hom pot desprendre's del nostre temps vivencial per entrar en la dimensió del temps que es requereix per fer metafísica, per prendre opcions radicals com la d'assimilar el que és probable al que és fals.

69. (A. T., IX, 14).

70. CRIPPA, R., *Studi sulla coscienza etica e religiosa del seicento*, Milano, Marzoratti editore, 1960.

71. (IV, xi, 8).

El prop sot de Locke fou ben diferent, perquè des d'un primer moment la seva reflexió volia dirigir-se cap a la problemàtica de la vida quotidiana que és la problemàtica de la vida social. L'àmbit de l'acció no ha d'ésser regulat de manera r pida perquè el que s'hi juga és el m s valuós per a l'home. Tot el que fa referència a aquestes qüestions cal que sigui pensat profundament. No  s pot construir una moral provisional perquè en el camp de la moralitat no hi ha lloc per a la provisionalitat. Però, sense la moral provisional hom no pot sortir de la dimensió del temps vivencial i resta impossibilitat de fer metafísica.

L'operació del dubte resta, en conseq ncia, explícitament rebutjada de la filosofia de Locke. L'anglès es mostr  sempre crític envers aquesta operació i les pàgines de l'assaig reflecteixen molt bé aquest rebuig. Locke no va diferenciar entre la tasca feta per Descartes i l'escepticisme ent s com a pirronisme, una actitud a la que Locke sempre fou contrari al considerar-la com un dissolvent de la vida social. La conseq ncia principal del manteniment d'una actitud pirr nica  s la impossibilitat de fer qualsevol afirmació i la principal finalitat de la filosofia lockeana  s la de poder establir afirmacions referents a la vida en societat.

De tot allò esmentat fins ara es podria concloure que dins de la filosofia de Locke es mouen dos impulsos de difícil conciliació. D'una banda és una filosofia crítica que vol establir unes fronteres a les que el pensament ha de circumscriure's necessàriament, una filosofia que té com a fonament una forta consciència de la dif r ncia que es dóna entre coneixement i opinió; d'altra banda una filosofia que vol preservar la nostra capacitat d'efectuar algunes afirmacions i vol fonamentar la possibilitat de que aix  ho fem. Aquesta paradoxa es dissol, però, quan ens adonem que mai no ha existit: si es va limitar, va ser per poder afirmar. El problema, des d'una  ptica més o menys qualificable de metafísica, f ra llavors el d'establir on és el lloc des del qual aquestes afirmacions poden ésser fonamentades.

 s en aquest punt potser on s'arriba al grau de divergència més gran entre Descartes i Locke. La qüestió que determina les dif r ncies  s, com ja haviem indicat quan parlàvem de filosofia natural, la qüestió teol gica. Mentre que el francès concep una divinitat allunyada del món i sobre la que no  s pot fer cap afirmació perquè es situa en una esfera m s enllà de la nostra comprensibilitat, l'anglès solucionar  aquest problema de fonamentació mitjançant l'apellació a aquest Déu i al pla de la natura per ell dispostat. Aquesta apellació constitueix la metafísica prèvia que fonamenta el discurs locke , una metafísica que en no haver

estat formulada mai de manera explícita en cap discurs, no pot ésser objecte d'una operació de dubte metòdic. L'operació del dubte es revela com completament innecessària ja que Locke comença el seu discurs sabent el que veritablement és cert. Són nombrosos els moments de l'assaig on la irrupció d'aquestes afirmacions es fa palesa. Un d'ells es troba per exemple a IV,xi,8 quan sentiments com el plaer i la pena són utilitzats com a criteris d'evidència. Una utilització que només és possible des de la consideració del plaer i la pena com dos elements fonamentals de l'estructura teleològica del món.⁷² La pressuposició de la racionalitat d'aquesta estructura es la que fonamenta la nostra capacitat d'afirmar.

El tractament que estem efectuant de la filosofia de Locke té la conseqüència de refermar una tendència que en els darrers anys gaudeix d'una presència significativa dins dels estudis lockeans: la d'aquells que subratllen la relació de la filosofia de Locke amb la de Gassendi.⁷³ La posició de l'epicuri francès envers la primera meditació —aquesta crea un prejudici nou en comptes d'acabar amb els vells—,⁷⁴ podia haver estat subscripta pel mateix Locke. Tots dos autors comparteixen la mateixa confiança en el pla teleològic de la divinitat i la mateixa inquietud per la vida social, així com, com sembla desprendre's de les crítiques que ambdós realitzaren contra la primera meditació, la convicció de que allò veritablement important no és estar equivocats sempre que tots ho estem de la mateixa manera. De res no ens serviria fruit de la veritat si això ens hagués de dur a una vida plena d'inquietuds.

72. Per Locke la unitat de qualsevol objecte implica un fonament teleològic. Un bon exemple d'això és pot trobar a la descripció que Locke efectua de la unitat d'un roure (II, xxvii, 4). Aquesta concepció de la unitat d'un objecte és també extensible a la concepció de l'univers que sense massa problemes pot ésser referida a la vella concepció metafísica de cadena del ser (III, vi, 12). El plaer i la pena són dintre d'aquesta concepció elements essencials ja que són els que constitueixen el mecanisme d'encadenament que impulsa l'home a l'acció i alhora l'integra dins d'aquesta cadena (II, xxxi, 34).

73. KROLL, Richard W. F., «The question of Locke's relation to Gassendi», *Journal of the History of Ideas*, vol. 45.

74. «Il n'y a qu'une chose que je ne comprends pas bien qui est de savoir pourquoi vous n'avez pas miex aimé tout simplement et en peu de paroles tenir toutes les choses que vous aviez connues jusques alors pour incertaines (a fin puis après de mettre à part celles que vous reconnoîtrez être vraies), que, les tenant toutes per fausses, ne vous tant dépouiller d'un ancien préjugé que vous revêtir d'un autre nouveau.»

Cinquèemes Objections de Gassendi, extret d' «Oeuvres complètes» de R. DESCARTES, vol. II, p. 707, edició a càrrec de F. Alquié, Garnier, París, 1967.

VII

El nostre examen ens ha revelat un seguit de coincid6ncies entre l'obra de Descartes i Locke molt m6s gran del que ha estat comunament reconegut, per6, tamb6 una diferenciaci6 en la inspiraci6 que els mogué la qual ens impideix parlar d'una veritable igualtat. La tasca d'aquest darrer apartat serà, a mena de conclusi6, la d'explicar aquestes semblances i difer6ncies.

La temàtica de les meditacions, que és el mateix que dir la temàtica del cartesianisme, és l'aclariment de la situaci6 del ser cognoscent al món. Aquest és el seu veritable cor i per aix6 la problemàtica de l'error se'ns mostra com a fonamental des de la primera meditaci6. Aquesta problemàtica de l'error és, com ha volgut demostrar l'apartat cinqu6, igualment fonamental a Locke. La finalitat essencial de les dues filosofies no està allunyada en el m6s mínim. L'anàlisi necessària de la situaci6 que ens du a l'error és el resultat necessari de qualsevol reflexi6 sobre el tema de la certesa. La filosofia de Locke i la de Descartes fan un mateix intent per clarificar la situaci6 de l'home. És ben cert que a la seva gènesi hom pot copsar una veritable diversitat. Però no n'és tan determinant com sembla. Ha estat dit que a l'origen de la reflexi6 de Locke hi ha unes inquietuds que no es troben a la de Descartes. Ja sigui la inquietud per a la medicina, com vol Duchesneau, o pels temes socials i polítics, com assegura Van Leeuwen. El fet essent cert és m6s anecd6tic del que aquests dos autors assenyalen. L'important no és tant a partir de quins discursos construeix Locke el seu, sin6 el tractament que ell, a la seva obra, efectua d'aquests discursos previs, i el que ell fa, és, davant de tot, reflexionar sobre la fallibilitat d'aquests. En aquest sentit hom no sabria trobar una real diferenciaci6 amb el cartesianisme. L'argument de Duchesneau i Van Leeuwen m6s que mostrar un allunyament fa palesa una coincid6ncia. I aquesta coincid6ncia reflecteix el que nosaltres varem mantenir en la primera part d'aquest treball: l'esperit criticista de la filosofia de Locke prové del cartesianisme. Totes dues tenen el mateix nucli.

L'obra de Locke és pot definir llavors com una interpretaci6 del cartesianisme: com una de les seves possibles lectures. Una lectura que, com totes, remarca amb absoluta precisi6 alguns trets per oblidar-ne d'altres. Una mena de recreaci6 que ni que volgués podria ésser c6pia. És per aix6 pel que cal parlar tamb6 de les diverg6ncies i sobretot d'una que a nosaltres ens sembla fonamental. Mentre que a Descartes la problemàtica que s'escomet

és la de l'ésser cognoscent individual, a Locke la situació que s'analitza és la de l'home dins de la societat. La raó d'aquesta diferenciació és clara. A Descartes, l'anàlisi es realitza en una operació teòrica que permet la constitució d'un subjecte que s'erigeix com a protagonista. Aquesta operació teòrica no es dona en Locke qui, en conseqüència, ha de realitzar el seu anàlisi a un nivell merament fàctic, el nivell social.

Tres són les raons bàsiques que impedeixen la construcció d'aquesta operació teòrica. La primera és la concepció lockeana del cogito que, com la de Malebranche, dissocia totalment consciència de coneixement.⁷⁵ La segona és l'absoluta manca de sistematització que presenta l'examen de les nostres idees efectuat a l'*Assaig*. La tercera, i la més decisiva, és la presència d'una metafísica implícita que fa que no calgui buscar un fonament apodíctic perquè s'està plenament conscient de la veritat de les afirmacions efectuades. La diferència entre Locke i Descartes rau doncs davant de tot al propòsit que tots dos pensaren per a la seva tasca. Mentre que la filosofia del francès extreu la moralitat del seu àmbit de reflexió, la de Locke busca sobretot la manera d'establir una moralitat determinada. En aquest sentit ens sembla profund i allisonador l'establir un parallelisme entre la voluntat mostrada per Descartes a la tercera part del discurs de no aprofundir en el terreny de la moral i la que manifestà Locke, en nombrosos moments,⁷⁶ de no aprofundir en el terreny de la metafísica. Si volguéssim doncs trobar una expressió que definís la relació entre les dues obres, hauríem de dir que són dues obres que utilitzant un mateix llenguatge, és a dir uns continguts bàsics molt semblants configurats per una mateixa actitud criticista, acaben constituint discursos absolutament oposats. Mentre que tota la filosofia de Descartes es pot resumir en aquesta necessitat de trobar un fonament a l'apodicticitat, la filosofia de Locke obvia totalment aquest tema mostrant una clara desconfiança envers les nostres possibilitats cognoscitives. L'àmbit teorètic resta per Locke un àmbit molt llunyà de l'humà. L'oposició entre Descartes i Locke no significa tant la oposició entre dos dogmes diferents, com s'ha contemplat fins ara, sinó l'exemplificació de les dues sortides potser primordials que se li presenten al subjecte humà quan efectua aquesta tasca d'aclariment sobre el propi pensament que constitueix la filosofia.

75. És el mateix fet que de manera més ferma expressà Hegel quan digué que el que distingia a la filosofia de Locke era la seva total ignorància del que és en si. (*Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie*, vol. III, Suhrkamp, Frankfurt, 1971; p. 221).

76. Un dels més clars a II, xxiii, 12.